

"Intet problem er så stort at det ikke får plass i en politikers munn"

- Politikk, språk og kjønn i nordiske land

Published in Norsk Medietidsskrift 2000(2):90-110

Anne Krogstad, University of Oslo
anne.krogstad@sosgeo.uio.no

**Department of Sociology and Human Geography
University of Oslo**

P.O.Box 1096 Blindern

N-0317 OSLO Norway

Telephone: + 47 22855257

Fax: + 47 22855253

Internet: <http://www.iss.uio.no>

“Intet problem er så stort at det ikke får plass i en politikers munn” – Politikk, språk og kjønn i nordiske land

Norden blir ofte sett som et likhetslaboratorium når det gjelder politisk representasjon; ingen andre steder i verden har det vært en så stor andel kvinner i topp-politikken over så lang tid. Spørsmålet som reises i denne artikkelen er hvorvidt denne likhetsorienteringen også kan gjenfinnes i nordiske politikeres språk. Artikkelen gir en oversikt – “a state of the art” – over forskning om politikk, språk og kjønn i Norden.

Anne Krogstad, dr.polit, er forsker ved Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Intet problem er så stort at det ikke får plass i en politikers munn.
Tor Bomann-Larsen (1989)

Sitatet over er hentet fra den satiriske boka *Den perfekte politiker: Håndbok for folkets fremste*, og det danner opptakt til det jeg skal drøfte i denne artikkelen: Nordiske topp-politikers muntlige språk. Hva kommer ut av politikeres munn? Hvordan kommer det ut – har det for eksempel noen betydning om denne munnen har lepestift eller ikke? Hva slags intervjubetingelser får politikere? Og hvordan vurderes politikerspråket? Sammenlikningene vil, i tillegg til de nasjonale jevnføringene, først og fremst gå langs en kjønnsdimensjon.

En oppsummering av nordiske forskningsbidrag om politikeres språk vil nødvendigvis være disiplinoverskridende. I Sverige er det hovedsakelig statsvitere som driver med dette, i Danmark er det språk- og kjønnsforskere, i Finland er det forskere innenfor journalistikk og mediekunnskap, og i Norge er det en og annen innenfor nordisk litteratur, enkelte statsvitere og medievitere, pluss noen ytterst få antropologer (inkludert denne forfatteren). På Island er det – så langt jeg har fått rede på – ikke forsket på politikerspråk.

Både historikere og samfunnsforskere har dokumentert hvor sjelden det er at kvinner har hatt reell politisk beslutningsmyndighet i et samfunn. Når vi antropologer har studert politiske eliter, har fokus vært på menn. Videre har det dreid seg om mannlige politiske eliter i fjerne strøk, ikke i egne strøk (Howell og Melhuus 1994). Norden utgjør i så måte en unik kontekst – nærmest et likhetslaboratorium; ingen andre steder har det vært en så stor andel kvinner i topp-politikken over så lang tid (Bergquist m.fl. 1999, Edwards 1991).¹ Dette dreier seg om noe langt mer enn såkalte "gender benders" – enkeltkvinner som sosialt og politisk figurerer som menn. Kvinnes inntreden i politikken de siste tyve år er en grundig utfordring av det Ingrid Rudie (1984) har kalt forestillingen om arbeidsdelingens naturlighet, en av de mest hardprogrammerte ideer i samfunnet, og som ifølge Gregory Bateson (1980) tjener som referansepunkt for mange andre trekk i samfunnet.

Enkelte forskere har hevdet at "den nordiske modellen" går enda lenger enn det å gi like muligheter, den manifesterer seg også i like resultater (Esping-Andersen 1985, Sainsbury 1988). Selv om dette muligens er en drøy påstand, kan man spørre om den i så fall også gjelder det politiske språket. Er det også her resultatlikhet? Dette er det forsket lite på. Riktignok eksisterer det en del forskning om kvinners og menns muligheter og begrensninger innenfor generell offentlig debatt (Pedersen 1992, Hagemann og Krogstad 1994). Men det er få systematiske studier av hvordan politikere *selv* fremstiller sine budskap. Forskere har også i flere år etterlyst studier av kommunikasjonen til velrenommerte kvinnelige politikere (Bull 1992, Pedersen 1992, Broch m.fl. 1995).

En utfordring ved mange av de nordiske bidragene som her skal drøftes, er at de ikke problematiserer kjønnsdimensjoner i språket (enten det dreier seg om kvinners eller menns språk), og at det er for få kvinner med i utvalgene til å

kunne lage generaliseringer om deres språk. Det betyr at hypoteser om kjønn er noe jeg har måttet trekke ut, enten ved å se "kjønnsløse" undersøkelser om kvinners og menns språk i forhold til undersøkelser der kjønn faktisk er behandlet, eller ved å bryne empiriske funn mot etablerte kjønnsteorier.

Det er en hake ved å benytte etablerte teorier om kjønn og språk på toppolitikere. Teoriene har hovedsakelig fokusert på menns dominans og kvinners underordning og mangler.² Disse kan ikke anvendes på den dramatisk nye situasjonen i nordisk politikk, med mindre man vrir dem til også å gjelde likheter/likeverd mellom kvinner og menn, og også kvinners makt over og bemektigelse av andre kvinner – og menn. Også mange av variantene innenfor forskjellsteoriene, for eksempel Deborah Tannens (1991) populære teori om kommunikasjonen mellom kvinner og menn som tverrkulturell kommunikasjon, er problematisk. Den kan lett resultere i en overdrivelse av små forskjeller eller en reifisering av kjønnsstereotyper. Den tar ikke inn over seg at folk snakker forskjellig i ulike sammenhenger, og den tar ikke inn over seg makt. Teorier som behandler makt, som for eksempel Bourdieus teori om språk og symbolsk makt (Bourdieu 1991), tar på sin side ikke høyde for noe kjønnsperspektiv. Etter min mening er den også for generell. Snarere enn å starte med en gjennomgang av slike teoretiske perspektiver, vil jeg gå rett på noen undersøkelser omkring hvordan nordiske kvinner og menn snakker, og unnlater å snakke, når de bedriver politikk.

TAUSHETENS OG KROPPENS POLITIKK

Studiet av politisk språk starter med et paradoks – at taushet er fundamental i politikk (Corcoran 1990). De kanskje viktigste politiske samtalene hører vi aldri, de foregår i ganger og kroker og bak lukkede dører. "Noen har snakket sammen", sier vi. Men tausheten ligger også i håndtrykksarrangementene, i nikkene over restaurantbordene, i den avvergende gestikulasjonen overfor pressen – "ingen kommentar". Det politisk interessante ligger altså vel så mye i det som *ikke* sies som i det som sies – i offisielle pressemeldinger, i taler, i velforbredte intervjuer og debatter. Videre er det slik at den sanne bruken av språk ikke alltid er et uttrykk for politikernes ønsker, men en måte å *skjule* dem på (:51). En viktig del av politikeres taktiske vurderinger dreier seg også om hvilken del av et argument som skal forbli uuttalt (Paine 1981).

Men finnes det en kjønnsdimensjon i taushetens språk? Dette, som man skulle tro det var umulig å vite noe om, kan faktisk undersøkes. For eksempel kan man studere hvordan politikere vrir seg unna spørsmål, enten ved bortforklaringer (Esaiasson 1996) eller ved spørsmålsunngåelse (Krogstad 1999). I en debatt om norsk medlemskap i EU var for eksempel den norske "nei-dronningen", Anne Enger Lahnstein, i en særstilling når det gjaldt spørsmålsunngå-

else; hun unnvek spørsmål like ofte som alle sine fem meddebattanter sammenlagt (Krogstad 1999).

Kerstin Thelander, som i 1986 foretok en av de større undersøkelsene av kjønn og språk i politikken, gikk systematisk til verks ved å spørre svenske riksdagsmedlemmer om de alltid ba om ordet når de hadde noe å si i riksdagsdebatter (Thelander 1986: 65). Det var flere kvinner enn menn som svarte nei på spørsmålet. Forskjellen mellom kvinner og menn var signifikant. Med mindre det her er over- eller underrapportering som følger en kjønnsdimensjon, tyder resultatet på at terskelen for å si noe i politisk debatt er høyere for kvinner enn for menn. Med andre ord kan det være en kjønnsdimensjon i "taushetens" eller "vegringens" språk. Denne vil riktignok være vrien å belegge. Det er likevel mulig og interessant å studere politikerspråket også der det *ikke* snakkes.

Også politikeres kroppslige kommunikasjon er verdt et studium. For eksempel har Gomard (1993) og Krogstad (1994) undersøkt henholdsvis danske og norske politikeres positive minimalresponser. Disse minimalresponsene er små og relativt subtile tegn på støtte og lytterinteresse. De består av både verbale ytringer ("uhm", "ja", latter) og ikke-verbale signaler i form av smiling, niking og berøring. All forskning på dette feltet, også Gomards studie av danske politikere, viser at det er kvinner som *gir* mest støtte og menn som *mottar* mest støtte. De danske kvinnene ønskes velkommen som politiske debattanter, men blir ikke skikkelig lyttet til. Det overraskende ved den norske undersøkelsen, som riktignok er av begrenset omfang (tre debatter i forbindelse med stortingsvalget i 1993), er at det i overveiende grad er de *mannlige* politikerne som gir støtte i debattene. Men denne gis – som forventet – til andre menn. De få gangene kvinnene gir støtte, går også denne til menn. Dette resultatet er ganske oppsiktsvekkende sett i forhold til andre kommunikasjonsstudier, som alle viser at det er kvinnene som tar seg av denne formen for interaksjonsarbeid, ofte kalt "the shitwork of conversation" (Fishman 1983). Resultatet henger muligens sammen med tema og kjønns sammensetning i debattene.

Taushetens og kroppens språk aktualiserer spørsmål om tolkning, ikke minst fordi en og samme gest gjerne er multifunksjonell – den må tolkes i sammenheng med konteksten i bredeste forstand. Men dette gjelder også det som faktisk sies i politikken. La meg først rette blikket mot bildespråket.

BILDESPRÅK

En av den politiske retorikkens tidløse teknikker er den billedlige tale – metaforer, metonymer, allegorier o.l.. Dette dreier seg ikke bare om stilistiske uttrykk. Bildespråket reflekterer mer overgripende syn på politikk og samfunn (Karvonen m.fl. 1995). Derfor er det ikke likegyldig hvor man henter metaforene fra, for eksempel om man karakteriserer politisk meningsutveksling som

fotballkamp, rettssak, klassekamp eller ritual (Eide 1991). Ifølge John Fiske (1987), har metaforene også en sentral rolle når det gjelder å skape "objektivitet" i nyhetene.

Av og til er vi vitne til nye metaforer. *Husmetaforen* var mest aktuell under Thorbjørn Jaglands regjeringstid i Norge. Metaforen har paralleller til det svenske *folkhemmet*, som i en riksdagstale i 1928 ble lansert som sosialdemokratenes velferdsprosjekt (Håkansson 1995). Rent teknisk bygde også Finland i tiårene etter annen verdenskrig opp et folkehjem, men ingen i Finland bruker dette uttrykket. I tråd med det finnen og forfatteren Kjell Westö (1994) betegner som en "strenghetens retorikk" innenfor finsk politikk, hevder han at dette er et for mykt, nesten kvinnelig ord. "Vi skyr sådanne" hevder han. "Det norske hus", med ditto søyler, fikk en rekke innsigelser. En av de mer muntre kom fra Rød Valgallianses Erling Folkvord, som hevdet at den eneste tradisjon vi har hatt for hus på søyler er det norske stabburet, og det ble bygd nettopp for ikke å ha kontakt med grasrota. En annen innvending, fremsatt av Marianne Gullestad (*Dagbladet* 22.4.97), er at nordmenn ikke bare trenger et hus, men et *hjem*, og at det er lettere å se kvinners deltakelse i utformingen av et hjem enn i et husbyggingssprosjekt.

For å se noen mer overgripende mønstre i metaforbruken holder det imidlertid ikke med enkeltteksempler – da må man se på relativ hyppighet. Nicklas Håkansson (1995) har i en studie kartlagt hvilke emneområder politikere har hentet sine metaforer fra i svenske partilederdebatteer fra 1932 til 1991. Han har funnet at de aller fleste kommer fra kategorien *mennesket som biologisk vesen*, med sykdomstilstander og ditto medisinsk behandling. På annenplass kommer kategorien *natur*. Deretter kommer *trafikk*, *sport*, *hus*, og *maskin/mekanikk*. Denne omfattende undersøkelsen punkterer, så langt jeg kan forstå, Robert Paines velkjente og stadig refererte tese om at det først og fremst er politikere i opposisjon som benytter metaforer – som et alternativ til det bestående (Paine 1981: 188–190). Tvert imot er det slik at de sterkeste og mest slagkraftige bildene i svensk politikk utvikles av de to partiene som normalt har vært hovedmotstandere – Socialdemokraterna og Moderata Samlingspartiet. Og av disse har Socialdemokraterna sittet i regjeringssposisjon i 14 av de 18 tilfellene som er undersøkt – noe som tyder på det motsatte av hva Paine hevder.

Håkansson finner at bildespråket generelt brukes mer til kritikk av motstandere enn til allmenne beskrivelser av virkeligheten. Det er imidlertid unntak: Metaforer med utgangspunkt i trafikk og mekanikk brukes overveiende positivt, enten til å betegne egen politikk eller i fremtidsrettede visjoner. Interessant nok har ikke anvendelsen av bildespråket økt nevneverdig fra 1932 til 1991, bortsett fra en liten topp midt på 80-tallet. Materialet gir altså ingen støtte for noen tese om at medieutviklingen tvinger frem et spektakulært bildespråk. Det henleder snarere oppmerksomheten mot metaforikkens lange historie.

Det er få kvinner med i Håkanssons undersøkelse – nærmere bestemt to. Mona Sahlin (Socialdemokraterna) og Inger Schörling (Miljöpartiet) deltok ved valget i 1991 og hadde mest billedbruk av samtlige. Dette funnet er i tråd med

en undersøkelse av kvinners og menns bildespråk i norske stortingsdebatter (Karvonen m.fl. 1995). I denne har Karvonen og hans kolleger kartlagt bruken av metaforer med tredve års mellomrom, i 1956 og i 1986. Kvinnelige stortingsmedlemmer bruker metaforer oftere enn menn. Metaforhyppigheten er fordoblet i løpet av tredve år for kvinners del, og det er også en svak økning for menns del. Særlig fascinerende er påpekningen av kvinners bruk av abstrakte metaforer fra produksjonssektoren. Stereotypitenkning tilsier at kvinner omtaler ting i mer konkrete enn abstrakte termer og at produksjonssektoren er menns domene. Funnet er da også at stortingskvinnene i 1956 sjelden benyttet slike abstrakte metaforer. Men i 1986 benyttet kvinnene denne typen metaforer dobbelt så ofte som menn. Det betyr at kvinnene her er "mer katolske enn paven". La oss se om dette er en tendens som går igjen i det bredere politiske debattspråket.

DEBATTSPRÅK

Thelanders undersøkelse av kvinnelige og mannlige riksdagsmedlemmer viser at de i *uformell* samtale ligger relativt tett opp til de stereotypene riksdagsmedlemmene selv (av begge kjønn) er enige om å tillegge et såkalt "maskulint" og "feminint" språk (Thelander 1986). I uformelle intervjuer har kvinnene et enklere, mer konkret og mer personlig språk enn mennene. Men i *faktisk* tale i riksdagsdebatter er det ingen klare forskjeller mellom kvinner og menn. Begge kjønn benytter et profesjonelt parlamentsspråk som igjen ligger tett på den maskuline normen. Denne kontrasten mellom kvinners språk i uformell og formell sammenheng er enda tydeligere i Esko Vierikkos (1974) undersøkelse av finske parlamentarikere – noe som antyder at kvinner, i større grad enn menn, tilpasser språket til omgivelsene.

Kirsten Gomards (1993) analyse av danske politikere ved folketingsvalget i 1988 viser at kvinnene, på tross av ignorering og motstand fra journalister og politikerkolleger, finner måter å bli hørt på gjennom individuelle kombinasjoner av dominerende og samarbeidsorienterte debattstrategier. Karvonen m.fl. (1995) sin undersøkelse av norske stortingsmedlemmer konkluderer tilsvarende med at det i 1986/87 er *likheter* mer enn forskjeller som preger kvinners og menns debattspråk. I en undersøkelse av fjernsynsdebatter i forbindelse med stortingsvalget i 1993 er kvinnene i teten: Kvinnene har lengst taletid, flest innlegg og høyest grad av styring, det vil si sentrale mål på dominans i debatter (Krogstad 1994). Ikke bare vinner de debattene. På mange måter overoppfyller de normen for et konkurranseorientert språk.

De nevnte undersøkelsene indikerer at nordiske politikerkvinner, i den grad de snakker politikk, jevnt over tilpasser seg et tradisjonelt politikerspråk. Av og til markerer de seg også noe sterkere enn sine mannlige kolleger. Disse

språklige likhetene er utfordrende for tanken – for eksempel må man spørre seg om likhet er et suksesskriterium eller ikke. Hva med likeverd? Og hvordan vurderes kvinner som henholdsvis profilerer seg som like eller ulike i forhold til historiske tradisjoner på politikkkfeltet? Noe av dette kommer jeg tilbake til. Her vil jeg bare konstatere at de nordiske politikerkvinnene er fascinerende, idet de går rett inn i en pågående debatt om kjønnets foranderlighet og stabilitet. For å kontrastere debatten: En posisjon er å hevde at kjønn er noe man, nærmest lekent, kan forevise, velge eller iscenesette. En annen posisjon er å hevde at kjønn er en av de mer seiglivede former for sosial organisasjon og tenkemåte, former som bevisst og ubevisst gjentas. Dersom jeg forsøker å se Norden "utenfra", synes jeg at alle de språklige likhetene i kvinners og menns politikerspråk indikerer at kvinnes språk i alle fall ikke utgjør et tregt handlingsfelt. Er det bare et spørsmål om tid før kjønnsforskjellene forsvinner i nordisk politikk? Ja, hevder Lauri Karvonen og Per Selle i sin bok om kvinner i nordisk politikk fra 1995. Forfatternes teser om et tidsetterslep som etter hvert vil bli borte, og også deres påstand om at integrasjonen av kvinner i politikken er en irreversibel prosess, kan likevel kritiseres for å være for enkle og skjematiske. Denne prosessen har, ifølge Anette Borchorst (1996), ikke vært konstant, det er forskjeller mellom de nordiske landene, og hun spør seg om kvinnes muligheter for innflytelse i de landene som er blitt medlem av EU, er snevret inn på enkelte områder. Om tendensene går i den ene eller andre retningen, er empiriske spørsmål.

SYMBOLSK MAKT

La meg forsøke å angripe språk- og politikkkfeltet fra en noe annen vinkel. I boka *Language and Symbolic Power* (1991) forfølger Pierre Bourdieu likheter og forskjeller i politikerspråket langs andre dimensjoner enn dimensjonen kvinne/mann. Ifølge Bourdieu er den politiske diskurs, slik den nå føres av profesjonelle politikere, dobbelt determinert: For det første blir den *internt bestemt* ved sin posisjon innenfor profesjonelle politiske organisasjoner som etter hvert har begynt å leve sitt eget liv, paradoksalt nok avsondret fra de menneskene som politikerne er satt til å representere. For det andre blir den politiske diskursen *eksternt bestemt* ved sitt forhold til verden utenfor politikken, i forhold til de velgerne som politikerne representerer, og som de stadig må appellere til for å oppnå tillit – og gjenvalg.

Gjennom den interne og eksterne politiske diskursen utvikler politikere en fingerspissfølelse for det politiske spillet, en følelse av hvor langt "det muligens kunst" rekker. I tråd med Bourdieus tidligere arbeider kan man se denne dobbeltdeterminerte diskursen som del av en "politisk habitus". Men etter min mening blir ikke modellen hans meningsfull før man kan bruke den til 1) å

nyansere innhold og eventuelle spenninger i den interne politiske diskursen, for eksempel i form av lingvistiske distinksjoner, som han, underlig nok, ikke presiserer, 2) å presisere grader av avstand mellom profesjonelle politikere og velgere. Først da vil modellen begynne å "svinge" – bidra til å avdekke variasjoner mellom og innen kjønn, partier, land, o.l.

Når det gjelder innhold og spenninger i den *interne* politiske diskursen, vil jeg nøye meg med å antyde noen studier som kan bidra til en utdyping i nordisk sammenheng: For eksempel finner Hans Strand (1996), som har analysert svenske partilederes språklige strategier, at *partitilhørighet* er det som slår mest ut i språket. I en komparativ nordisk studie (Gomard og Krogstad (red.), under utgivelse) følger enkelte språklige trekk skiller i *status*. For eksempel benytter *etablerte* politikere en kombinert argumenterende og symbolsk stil i større grad enn mindre etablerte politikere og grasrotpolitikere. De mest etablerte og topp-politisk *erfarne* i svensk og norsk topp-politikk benyttet dessuten selvhevdelser, bredde, retorikk og angrep i større grad enn mindre erfarne politikere. Videre vil jeg nevne Gomards (1996) studier av debattspråket i Århus byråd, hvor hun peker på at en politikers antall år i politikken er mer utslagsgivende enn kjønn når det gjelder å finne tendenser i det interne politiske språket. Hun antyder også potensielle konflikter mellom en eldre, mer patriarkalsk maskulinitetsform, og mer moderne, egalitære former for maskulinitet.

Bourdieu påstår at det er avstand mellom topp-politikere og velgere. Det er noe alle vet. Det er en triviell og lite risikabel hypotese, ikke bare i fransk politikk, men også i et relativt likhetsorientert Norden. For å operasjonalisere det han kaller den *eksterne* politiske diskursen, har jeg forsøkt å finne noen mål på den avstanden som eksisterer mellom politikere og velgere. Finnes det variasjoner mellom de nordiske land? Og for å komme tilbake til kjønn igjen: Domineres diskursen av en felleskjønnet politisk habitus, eller er det forskjell på kvinnelige og mannlige politikeres tillitsskapende evner? Jeg vil her dvele ved personhenvisninger i topp-politikken. Anvendelsen av egen person i politisk meningsdanning er en relativt subtil, men også – ifølge Kent Asp (1986) – en uhyre effektiv form for sanksjonsløs makt i vårt samfunn.

PERSONHENVISNINGER

I en sammenlikning av svenske, danske og norske EU-debatter på fjernsyn tar Monika Bauhr og Peter Esaiasson (under utgivelse) opp en type personhenvisninger som de kaller "stol-på-meg"-argumenter. Dette er argumenter der en politiker forsøker å overtale velgerne ved direkte å vise til sin egen karakter eller personlighet. I sin studie av 26 debatter med til sammen 136 politikere finner Bauhr og Esaiasson at svenske politikere benytter betydelig flere av disse argumentene enn det norske og danske politikere gjør. Forskjellene mellom

Sverige og Norge understøttes av Krogstad (1999) når det gjelder en bestemt type personhenvisninger, nemlig selvhevdelse.

På hvilken måte ber så politikerne velgerne om å stole på seg? Gjennom *autoritativt* å henvise til egen kompetanse, ansvar, erfaring eller moral – altså en slags "her-kommer-jeg!"-henvisninger? Eller fremstiller de seg på mer *ikke-autoritativt* måter ved å jevnføre seg med velgerne, gjennom etablering av samhørighet med dem? I samtlige tre land er de autoritative personhenvisningene mest utbredt blant politikere. Når det gjelder prioriteringen mellom autoritative og ikke-autoritative personhenvisninger, er altså likhetene mer iøynefallende enn forskjellene. Undersøker man derimot hvilke typer av autoritative personhenvisninger som benyttes, ser man at svenske politikere oftest henviser til kompetanse og ansvar, norske politikere til erfaring, og danske politikere til sin moralske karakter. Når det gjelder de ikke-autoritative henvisningene, er det de norske politikerne som ligger på topp i å jevnføre seg med velgerne. Danskene og svenskene ligger her på henholdsvis annen og tredje plass. I tråd med Bourdieus modell kan man altså hevde at svenske politikere markerer *mer avstand til velgerne*, de snakker mer "ned" til folk, enn det norske og til dels danske politikere gjør.

Hva så med kjønnsdimensjonen i personhenvisningene? Det er ingen systematisk forskjell mellom kvinner og menn når det gjelder det samlede antall personhenvisninger. Men når det gjelder *type* personhenvisning, benytter menn noe oftere "autoritative" og kvinner noe oftere "ikke-autoritativt" måter å fremføre sin person på. Hypotesen om at kvinner understreker samhørighet med velgerne ser altså ut til å få en viss bekreftelse i undersøkelsen.³ Thelander's undersøkelse av svenske riksdagsmedlemmers språk (Thelander 1986) støtter indirekte opp om dette funnet. Den konkluderer med at bruken av uttrykket "vi" i politikken korrelerer med kjønn: Kvinner henviser oftere til "vi", og menn henviser oftere til "jeg" i Riksdagen.⁴ Er dette noe å legge vekt på da? kan man spørre.

Det lille pronomenet "vi" er hverken konsekvensløst eller ukomplisert. Ifølge finnen Mats Nylund (under utgivelse) kan den politiske bruken av "vi" engasjere tilhørerne, projisere nærhet til tilhørerne, eller den kan brukes til ansvarsfraskrivelse. Pronomenet kan videre brukes på ekskluderende eller inkluderende måter. I førstnevnte refereres det til en vi-gruppe der tilhøreren *ikke* er med, f.eks. "vi politikere", eller "vi i regjeringen". I det tilhørerinkluderende "vi" er både taler og tilhører med. Men en politiker kan også gli på argumentasjonen.

Et eksempel fra Nylunds undersøkelse er en EU-duell mellom Gro Harlem Brundtland og Anne Enger Lahnstein, der sistnevnte begynner med en "vi"-form som omfatter nasjonen Norge: "Ja, utenfor EU så har vi en situasjon som vi har god erfaring med." Hun fortsetter: "[...] vi har god erfaring med en høy profil i det internasjonale samarbeidet, vi har vært brobygger mellom fattige og rike, vi har gått foran i miljøspørsmål og vi har lagt stor vekt på internasjonal solidaritet." Sluttpoenget hennes er: "Slik vil vi at det skal fortsette." I den siste

setningen er det faktisk uklart hvem som er "vi" – om det fremdeles er nasjonen det snakkes om, om det er nei-siden i EU-spørsmålet eller om det er Senterpartiet. Her er det enten en dreining i referansen eller så vil hun, etter å ha projisert en følelse av nasjonalt fellesskap i innleggets ti første "vi"-referanser, som er en gjennomgående skryteliste, ved hjelp av den ellefte "vi"-referansen invitere det norske folket til å ta del i dette fellesskapet – underforstått gjennom å stemme på Senterpartiet (Nylund, under utgivelse). Dette skjer nesten umerkelig, og er retorikk av godt merke.

I Nylunds undersøkelse inngår politiske debatter fra Norge, Sverige, Danmark og Finland. Et hovedfunn, i tråd med Thelanders funn fra Sverige, er at kvinnelige politikere bruker "vi"-referanser dobbelt så mye som "jeg"-referanser (og Anne Enger Lahnstein tre ganger så ofte). Mannlige politikere bruker "vi" bare halvannen gang så ofte som "jeg". Dersom jeg forholder dette funnet til Bourdieus modell, betyr det at mannlige politikere markerer *mer avstand til velgerne* enn det kvinnelige politikere gjør. Dermed er jeg/vi (!) – igjen – tilbake til utgangspunktet, at kjønn likevel utgjør en forskjell, eller distinksjon.

ANGREP

Så langt Bourdieu. En annen interessant tilnærming til dette feltet er forhandlingsteori (Rudie 1984, Søndergaard 1994). Etter min mening har begrepet *forhandling* ekspandert til å gjelde altfor mye her i verden, men brukt i studiet av angrep, som jeg nå skal se på, kan det være treffende. Her er det ikke bare politikerens egen anseelse, eller for å bruke Goffmans uttrykk – "face" (Goffman 1967) – det forhandles om, men også det kollektive partiets anseelse samt motstanderes anseelse.

Peter Esaiasson har, i en studie fra 1996, studert angrep i politisk debatt. Ifølge Esaiasson er det ikke noe entydig negativt med angrep eller negative beskrivelser av andre partiers politikk. Det er snarere en konsumentopplysende plikt for politikere å påpeke konsekvenser av motstanderes forslag (Esaiasson 1996: 10). I en studie av angrep i til sammen 16 avsluttende partilederdebatteer i Sveriges Radio og Sveriges Television mellom 1948 og 1994, peker han på variasjoner over tid, med en tydelig topp i perioden 1973–1985, en periode preget av stridsspørsmål om kjernekraftverk, lønnstakerfond og en blokkbasert kamp om regjeringsmakten. Innholdsanalysen viser videre at så mye som hvert tredje budskap i debattene er en kritikk av motstanderpartienes politikk. Det å påvirke velgernes oppfatninger omkring årsaksforhold og politisk virkelighet gjøres altså hovedsakelig gjennom å rive ned.

Hva så med kvinnes atferd på dette punktet? Det skriver ikke Esaiasson noe om. Men i en undersøkelse av norske og svenske EU-debatter (Krogstad 1999) ser jeg konturene av et kjønnsmonster når det gjelder angrep: Er du mann

og "underlegen" i en debatt, må du for all del angripe. Angrep trekker oppmerksomheten mot motstanderes svakheter og hever deg og din posisjon. Er du mann med lang merittliste og trygg posisjon, behøver du ikke angripe – det kan stille deg på det samme nivået som dine motstandere. Er du kvinne, må du gjerne demonstrere autoritet, men angrep bør du, både som hauk og due, og uansett hvor rett du må ha, være noe forsiktig med. Dersom dette funnet kan bekreftes i et større materiale, betyr det i så fall at kvinner ikke på langt nær har samme tilgang som menn til et av de aller mest potente(!) virkemidlene til politisk påvirkning.

Det er altså ikke slik at enhver selvframstilling er mulig i politikken, at "alt flyter". Repertoaret for selvframstilling er bestemt av de praksisene som har dominert det politiske feltet. Og kvinner som gjør som menn, mottas ikke nødvendigvis på samme måte som menn. Min antakelse er at det å "forhandle" seg selv som politiker i samsvar med maskulint pregede politiske koder og det å "forhandle" femininitet, på dette punktet – når det gjelder angrep – er på sitt mest konfliktfylte, med mindre angrepene gjøres mer indirekte og subtile, eller ved at man på andre måter viser at man forvalter en kulturelt gjenkjennelig femininitet.

Men her kan det også være nasjonale variasjoner. I en studie av argumentasjon i Norge, Danmark og Sverige finner Håkansson (under utgivelse) at norske politikerkvinner er mer argumenterende enn menn, i Danmark er det motsatt, mens han i Sverige ikke finner noen forskjeller mellom kvinner og menn. Med argumenterende mener Håkansson at det gis grunner for og/eller konsekvenser av påstander. Selv om det er forskjell på argumentasjon og angrep, kan resultatet tyde på at norske politikerkvinner er noe mer pågående, at de gjør politikk noe annerledes, enn sine skandinaviske medsøstre. Mennesenes aktivitet, eller manglende aktivitet, vil også spille inn her.

Hvordan er så de rammebetingelsene kvinner og menn arbeider under i nordisk politisk debatt?

DEBATTGENRE OG INTERVJUBETINGELSER

Debattgenre er viktig å få inn i analyser av kvinners og menns språk – ikke minst for å imøtegå kritikken om at mange kommunikasjonsstudier ikke tar inn over seg den videre konteksten. Når det gjelder debattgenre er det minst to tendenser. Flere forskere (Fairclough 1995, Nylund 1997, Johansen 1998) har pekt på at mediene i økende grad gir etter for en *markeds- og underholdningsorientering*, spesielt i den grad de bruker konfrontasjon for å appellere til seere/velgere. En annen – og nyere – tendens er *konversasjonsorienteringen* i politiske radio- og fjernsynsprogrammer. Dette er tendensen til å drøfte politiske saker på en konverserende måte, med smil, latter, spøk – i det hele tatt fremstille politikk i "vennlig" samtale.

Generelt er det slik at terskelen for å få bli med i politiske debattprogrammer er høy, både for kvinner og menn. Som Bourdieu sier i sin bok *Sur la télévision* (1996), er TV-mediet beregnet på hurtigtenkere, en slags kjappfotpolitikere som tenker fortere enn sin egen skygge, noe som fører til at de presenterer allerede kjente og lettfordøyelige ideer – kulturell og politisk hurtigmat. Når en politiker kommer over slike terskler og deltar i debattprogrammer, kan man tenke seg to alternative hypoteser: Den ene er at jo mer konfronterende programmene er lagt opp med hensyn til formell organisering og tildeling av tale-tid, desto større mulighet har kvinnene til å fremføre sin person. De kjenner premissene, de vet at de må kjempe om ordet – og gjør det. Denne hypotesen støttes delvis av Gomard (1993) og Krogstad (1994, 1999),⁵ men uten å settes i sammenheng med andre debatt-typer. I så fall kunne også en alternativ hypotese blitt testet ut: Jo mer konverserende og uformelt programmene er lagt opp, desto større mulighet har kvinnene – som ofte sies å være sosialisert til denne type samtaler – til å fremføre sin person og sin politikk. Man kan for eksempel tenke seg at den økte interessen for politikeres person, personlige erfaringer og "form" som mediene bidrar til, sammenfaller med stereotype forventninger til kvinner – og dermed gagnar kvinnene.

En av de største undersøkelser av politikeres *intervjubetingelser* i Norden er resultat av et svensk-finsk samarbeid, og dreier seg om journalisters behandling av kvinnelige og mannlige politikere i svenske og finske valgdebatter (Esaïasson og Moring 1993). Fra denne undersøkelsen av 29 direktesendte intervjuer vil jeg trekke frem tre hovedfunn. Det første er at svenske politikere avbryter sine svenske journalister mer enn det finske politikere gjør overfor sine finske journalister. Dette kan si noe om forskjeller i relativ status mellom politikere og journalister i de to landene. Et annet hovedfunn er at journalister opptrer forholdsvis upartisk i utspørringen av svenske og finske politikere, men med ett unntak. Representanter for høyresidens protestpartier avbrytes i begge land betydelig oftere enn representanter for de etablerte partiene.⁶ Et tredje hovedfunn er at kvinnelige politikere arbeider under dårligere mediebetingelser enn sine mannlige kolleger. Både mannlige og kvinnelige journalister avbryter kvinnelige politikere mer enn de avbryter mannlige politikere.

Det at kvinner får de dårligste intervjubetingelsene, går igjen i danske og norske undersøkelser. Gomards analyser av kvinnelige politikere i dansk politisk debatt viser at kvinnene forstyrres mer og ikke blir skikkelig lyttet til (Gomard 1993, Gomard, under utgivelse). I den norske undersøkelsen (Krogstad 1994), viser det seg at kvinnene i to av tre debatter blir avbrutt oftere enn mennene, og at de får mindre støtte og oppmuntring.

Frem til nå har jeg gjennomgått trekk ved politikernes fravær av språk, bruk av språk og ved de språklige rammevilkårene de får i politiske debatter. Hva så med de vurderingene politikere får – i mediene og blant velgere?

VURDERINGER AV KVINNELIGE OG MANNLIGE POLITIKERE

102

I boka *Image i politikken* spør undertegnede (Krogstad 1999) hvorvidt det er image eller sak som er mest fremtredende i svenske og norske valgkampdebatter. Utgangspunktet er den amerikanske filosofen Paul Grices samarbeidsprinsipper – et ideal om å være formålsrettet, ærlig, presis, relevant og høflig. Der som politikere holdt seg til disse prinsippene, ville vi slippe å høre på lange og obskure utredninger, omgørelser av spørsmål og personlige angrep. Vi kunne alle gå tidligere til sengs. Men denne formen for saksorientert kommunikasjon kan føre til lange gjesp. Derfor er også politikernes *brudd* på dette idealet undersøkt – deres bruk av bredde, selvheldelse, retorisk utsmykning, spørsmålunnvikelse og angrep. De som fulgte Grices prinsipper, ble definert som saksorienterte, de som brøt med disse prinsippene ble definert som imageorienterte. Hvem er det så som "vinner"? Ved å koble analysen av politikernes kommunikasjonsstil til meningsmålinger om TV-seernes vurderinger av politikere rett etter debattene, er svaret – med forbehold om at dette er en begrenset studie – at de mest image-orienterte politikere vinner – altså de som breier seg, skryter, anvender mye retorikk osv. På enkelte måter ser det ut til å være en viss dyrking av formen i seg selv, ikke som noe som er utviklet fra saken selv, som antikkens retorikere var opptatt av (Jørgensen m.fl. 1994). Dette gir grunn til ettertanke.

Ligger det forskjellige kommunikasjonsprinsipper til grunn for kvinners og menns "seervennlige" debattstil? Nei, de er overveiende de samme. Med små unntak ser det ut til at både menn, og særlig kvinner, tilpasser seg et relativt profesjonelt politikerspråk, som – av historiske årsaker – igjen ligger tett på en maskulin norm. Prinsippene ser imidlertid ut til å splittes langs en kjønnsdimensjon når det gjelder angrep, særlig de personlig rettede. Sinte kvinner kan, som tidligere nevnt, lett oppfattes som usaklige – det blir privat, nærmest pinlig, med mindre de driver en heftig kompensatorisk virksomhet. På den annen side vil menn som unnlater å kompensere for en ikke-aggressiv stil gjennom andre brudd på Grices samarbeidsprinsipper, også komme dårlig ut. Man kan dermed spørre seg om det sterke båndet mellom politikk og maskulinitet gjør at menn har dårligere muligheter til å overskride repertoaret for den politiske kommunikasjonen enn det kvinner har (Krogstad og Gomard, under utgivelse).

I en noe annerledes anlagt studie har Hege Skjeie (1993) analysert norske avisjournalisters karaktersetting for regjeringene fra 1986–1993, slik de har fremstått i *VG* og *Dagbladet*. I bare ett tilfelle oppnår de kvinnelige statsrådene høyere gjennomsnittsscore enn mennene. Standarden for de dyktige mennene er en aktiv reformpolitikk, grep om det politiske spillet og en folkelig appell som friske, røffe eller tillitvekkende. I *Dagbladets* karaktersetting fra 1990 og til 1993 fant hun at av "klassens dukser" – de som én eller flere ganger oppnådde toppkarakteren fem eller seks – var det syv menn og én kvinne. Hun gikk inn

på kriteriene for dette resultatet og fant én standard for menn og én standard for – Åse Kleveland. For sistnevnte, som fikk en femmer i 1991, kan man bare sitere:

Åse Kleveland har bestått politikerprøven. Hun snubler ikke lenger i skjortene i Stortinget og hun gjorde skam på advarslene om at hun ikke kom til å klare budsjettprosessen. Hun er en aktiv kulturambassadør, holder gode taler når snorene skal klippes. (*Dagbladet* sitert i Skjeie 1993: 10)

Dersom eksempelet viser til en bredere tendens, ligger det uklare, og delvis ulike kriterier til grunn for vurderingen av mannlige og kvinnelige politikere. Noe tilsvarende har statsviteren Richard Matland (1995) funnet i en eksperimentell undersøkelse blant vel 500 norske elever i siste videregående skoleår. Matland ba elevene velge mellom to taler ut fra sine partisympatier; den ene talen var holdt av en Høyre-politiker og den andre av en Arbeiderparti-politiker. Halvparten av elevene i hver av de to gruppene fikk beskjed om at den talen de hadde valgt, var holdt av en mann, mens den andre halvparten fikk beskjed om at talen var holdt av en kvinne. De fikk altså ikke vite at dette dreide seg om samme tale. Det Matland ønsket å undersøke var hvorvidt kvinnenes sentrale rolle i norsk politikk har sammenheng med det han kaller en sterkt egalitær tradisjon i norsk politisk kultur. Siden dette dreier seg om unge førstegangsvelgere som ble politisk sosialisert i en periode preget av kvinners fremskutte politiske verv, var antakelsen at de hadde relativt få kjønnsbaserte stereotyper.

Den antatt "mannlige" kandidaten ble ansett som mest kompetent på flest områder, og særlig på områder som forsvar og økonomi. Men ideologiske filtre bidro til å moderere rollemodelleffekten for den antatt "kvinnelige" kandidats del. Høyre-responentene rangerte "henne" foran "ham" på bare to av hele fjorten områder; kvinners rettigheter og omsorg for barn. Arbeiderparti-responentene gav den "kvinnelige" kandidaten størst uttelling på fire av fjorten områder; utdanning, eldreomsorg, kvinners rettigheter og landbruk.⁷ Overraskende nok er det mer utpregede kjønnsstereotyper i forhold til kvinners politiske evner her i landet enn i tilsvarende undersøkelser i USA.

Integreringen av kvinner i politiske maktstillinger har altså ikke eliminert kjønnsstereotype forestillinger eller resultert i et kjønnsnøytralt syn på politiske ledere i Norge.⁸ Men likestilling er ikke nødvendigvis det samme som kjønnsnøytralitet. Likestilling har også med likeverd å gjøre. Og det nye i Matlands undersøkelse er at stereotypene ikke nødvendigvis er negative for kvinners del. Stereotypene er mer "kvinnevennlige" i Norge enn i USA, i alle fall for Arbeiderparti-sympatisørenes del. Selv om kvinnene tillegges kompetanse på andre områder enn menn, er det ifølge Matland sannsynlig at disse områdene i dag betraktes som like viktige som menns tradisjonelle kompetanseområder. Disse indisiene om likeverdighet er likevel ikke nok til at Matland tegner et

spesielt progressivt bilde av de norske velgerne. Snarere enn å trekke frem egalitære politiske tradisjoner som forklaring på kvinners fremtredende stilling i norsk politikk, trekker Matland frem valgsystemets institusjonelle struktur og kvotesystemet.

Det bildet Matland tegner av norske velgere, imøtegås i deler av undertegnede doktoravhandling (Krogstad 1999), som riktignok baserer seg på et noe annet materiale: Seernes vurderinger av politiske fjernsynsdebattanter. Når jeg sammenholder analysen av politikeres kommunikasjonsstil med meningsmålingsundersøkelser om hvem seerne mener har gjort det best i de politiske debattene, er det kvinnene, og særlig de kvinnene som markerer styrke og fasthet, som kommer best ut. Det har fått meg til å konkludere at nordmenn i dag er i stand til å knytte kvinner, makt og politisk offentlighet sammen på positive måter, noe som slett ikke var selvsagt for få år tilbake, og noe som slett ikke er selvsagt i mange andre land.

SAMLENDE BETRAKTNINGER

Hva er så "the state of the art" når det gjelder politikk, språk og kjønn i Norden? Kommer kvinnelige politikere til kort i forhold til mannlige politikere?

Sett utenfra, er det selvbevisste og dristige svar "nei". Kvinnenes bemerkelsesverdige suksesshistorie i nordisk politikk, som utgjør en av de viktigste endringene i Nordens sosiale og politiske liv etter krigen (Karvonen og Selle 1995, Raaum 1995), reflekteres i en tilsvarende suksess i deres politiske språk. Ikke bare dokumenterer forskningen fra de fire nordiske landene som her er drøftet, stor likhet i kvinnelige og mannlige politikeres språklige kompetanse og stil. Kvinnene går i mange tilfeller også utenpå menn i politisk debatt. Dette er en hovedkonklusjon.

Kan man da si med Anne Knudsen – dansk antropolog med erfaring fra middelhavslandene – at i Skandinavia "nobody seems to notice the detail that one belongs to a different sex" (Knudsen sitert i Pedersen 1995: 111)? Det er å gå *vel* langt. Det *er* forskjeller i kvinners og menns politiske språk. De fleste av språkforskjellene er riktignok subtile, men kanskje må det være slik i samfunn som generelt nedtoner kjønnsforskjeller. La meg rekapitulere bidragene som er gjennomgått: 1) Terskelen for å si noe i offentlig politisk debatt kan være noe høyere for kvinner enn for menn. Det betyr at politikerspråk også kan studeres gjennom fravær av språk. 2) Kvinner bruker flere metaforer enn menn. 3) Menn benytter noe flere autoritative personhenvisninger, mens kvinner benytter noe flere ikke-autoritative personhenvisninger. 4) Kvinner benytter oftere "vi"-referanser enn "jeg"-referanser sammenlignet med menn, og når kvinnene bruker "vi", er det først og fremst et tilhørerinkluderende "vi" som benyttes. De to siste punktene betyr at kvinner i sin politiske kommunikasjon lager mindre

avstand mellom seg og velgerne enn det menn gjør, noe som kan ha betydning for tillitsskaping i politikken. Hva det betyr, og hvorvidt det slår positivt eller negativt ut når det gjelder kvinners og menns velgeroppslutning, vet vi ikke. Her står spørsmålsteget tettere enn punktumene. 5) Det er grunn til å anta at angrep, som er en fundamental strategi i enhver politisk debatt, er en potensielt god strategi for de fleste menn, og en potensielt mindre god strategi for de fleste kvinner. Hvorvidt man er etablert som politiker eller ikke vil ha betydning. Kompensatoriske virkemidler vil også spille inn. 6) Sist, og ikke minst, bekrefter de nordiske politikerkvinnene et gjennomgående funn i andre språkstudier – at kvinner er gode til stilskifte, til å avpasse språket til situasjonen.

Det siste punktet krever en utdyping. Under en tilsynelatende resultatlikhet ligger det ulike språklige prosesser til grunn. Det er først og fremst kvinnene som har endret og tilpasset språket sitt – og det så grundig at enkelte fremstår som mer lojale representanter for en dominerende maskulin norm enn mennene selv. Det er uhyre vanskelig å tolke hva dette betyr. Har vi å gjøre med Batesons (1980) velkjente linedanser – at bevegelse må til for å holde balansen, at endring skjer i vedlikeholdets tjeneste? Ja, muligens. Men dette handler ikke bare om kvinner. Når den ene komponenten i en relasjon, kvinnene, inntar et felt som tidligere var dominert av menn, og i tillegg fremstiller seg mer eller mindre som dem, så må det ha noen konsekvenser for den andre komponenten i relasjonen, mennene, og deres muligheter og grenser, som igjen påvirker kvinnene, og så har man det gående. Her trengs det flere studier. Jeg vil påstå at kvinnenes utfordring i språklige og atferdsmessige termer i seg selv er svært moderat. Men når ikke bare enkeltkvinner, men en haug med kvinner, sprer seg utover det som tidligere var et maskulint overdeterminert felt, skjer det noe med selve grenseflaten mellom de sosiale kategoriene menn og kvinner (Borchgrevink 1994). Også politikfeltet endrer karakter.

De nordiske samfunnene er kommet et stykke inn i den fasen Julia Kristeva (1990) omtaler som stadiet der selve begrepene *mann* og *kvinne* mer og mer får preg av rene fiksjoner, idet arbeidsdeling og andre sorteringsmekanismer som vanligvis virker veiledende for kjønnsinndelingen, er endret. Politikerkvinnene har – i kraft av sin synlighet – i tillegg til å reflektere denne utviklingen, også fungert som spydspisser. Men selv om kvinner i topp-politikken utfordrer tradisjonell arbeidsdeling mellom kjønnene, og selv om stereotypene om kvinner ikke nødvendigvis er negative, setter arbeidsdelingen fremdeles spor i det politiske språket og i vurderingene av det. Jeg gjentar: Det er ikke slik at alt flyter. Når det gjelder *intervjubetingelser*, er konklusjonen helt klar. Alle de nordiske studiene som er gjort, bekrefter et av de mest robuste funnene i internasjonal språk- og kjønnsforskning; at kvinner i offentlig politisk debatt får dårligere arbeidsbetingelser enn menn. Dette gjelder uansett om programlederne er kvinner eller menn. Også folks generelle forestillinger om kvinners språk er i mange tilfelle basert mindre på språklige erfaringer enn på stereotype forestillinger (Skjeie 1993, Thelander 1986), forestillinger som i tillegg formes av ideologi (Matland 1995).

Er det så noen dokumenterte forskjeller i det politiske språket *mellom* de nordiske landene? Med forbehold som skyldes et uryddig og sparsomt materiale og få komparative studier, er svaret ja. Undersøkelser viser at kvinnelige politikere i Danmark er noe mer samarbeidsorienterte enn norske kvinnelige politikere, som virker mer kamplystne. Dette understrekes også i studier som viser at norske politikerkvinner er mer argumenterende enn menn, mens det i Danmark er motsatt. I Sverige er det ingen kjønnsforskjeller på dette punktet. Studier viser ellers at politikere i Sverige i større grad snakker "ned" til folk enn det danske og norske politikere gjør. Svenske politikere anvender flere ansvars- og kompetanseargumenter, mens norske og danske politikere henviser til henholdsvis erfaring og moralsk karakter. Videre er det slik at norske politikere oftere betoner samhörighet med velgerne. Når det gjelder avbrytelser i politisk debatt, er svenske politikere mer tilbøyelige til å avbryte svenske journalister, enn det finske politikere er overfor finske journalister, noe som kanskje sier noe om forskjeller i relativ status mellom de to "yrkesgruppene" i de to landene.

Ellers er bildet preget av store likheter i politikerspråket i den nordiske regionen. Mer generelle antakelser om nasjonale politiske talemåter blir lett – ja nettopp – antakelser. Men alt dette, som har sin rettmessige plass i en politikers munn, er det ikke mer plass til i denne artikkelen.

NOTER

1. Kvinnene utgjør i dag mellom 29 og 43 prosent i de nordiske nasjonalforsamlingene. Enda mer oppsiktsvekkende er det at kvinneandelen i Nordens regjeringer er mellom 29 og 50 prosent.
2. En som har fremstilt dette på en utmerket måte, er Edwin Ardener i artikkelen "Belief and the problem of women" (1975).
3. Et interessant prosjekt, i tråd med Bourdieus teorier om symbolsk makt, kunne være å studere forholdet/avstanden mellom de verdier topp-politikere fremmer og de verdier som fremmes av vanlige folk i Norden, slik antropologer bl.a. har oppsummert dem. Gullestad (1989) oppsummerer noen av disse verdiene som likeverd i form av likhet, fred og ro, hjem-orientering, konfliktunngåelse og taushet. Umiddelbart virker disse uforenlige med topp-politikers prosjekter.
4. Slike uttrykksformer kan forandre seg over tid. Etter en rask stikkprøve i norsk politisk språk har Ulf Torgersen, på oppfordring fra undertegnede, funnet en klar tendens: Bruken av pronomenene "jeg" og "meg" har, av alle relevante pronomen ("jeg", "meg", pluss "vi", "oss"), økt jevnt fra 34 prosent i 1984 til 41 prosent i 1997.
5. Men slike resultater vil, som Bourdieu (1996) hevder, også ha å gjøre med ledelsen og sammensetningen av debattpanelet. Er debattantene svært forskjellige med hensyn til å ytre seg i mediene, må programlederne behandle debattantene ulikt for å oppnå en likhet.
6. Når det gjelder journalisters upartiskhet, viser en studie av norske valgkampdebatter, hvor riktignok både journalistenes og politikerkollegers bidrag er tatt med når

- det gjelder å utforme hver enkelt politikers intervjubetingelser, et tilnærmet motsatt resultat: Representantene for det største partiet, Arbeiderpartiet, får flest forstyrrelser, mens representantene for "protestpartiet" Rød Valgallianse får nest færrest og Høyre færrest (Krogstad 1999).
7. Sistnevnte, landbruk, regnes vanligvis for et maskulint domene, også av Høyre-respondentene. Matland mener her at Arbeiderpartiets Gunhild Øyangen (tidligere landbruksminister) har tjent som rollemodell og påvirket kjønnskjemaet, men altså bare for Arbeiderparti-sympatisørene.
 8. Tilsvarende henviser Thelander (1986: 16) til tester der svenske og danske forsøkspersoner er gitt den samme tekst, og har gitt tekstene ulike egenskaper utfra om forfatteren antas å være mann eller kvinne (Einarsson 1979).

REFERANSER

- Ardener, Edwin (1975) "Belief and the problem of women", i Ardener, Sherley (red.) *Perceiving Women*. London: Dent.
- Asp, Kent (1986) "Åsiktusbildning och maktbegreppet", i Rothstein, Bo og Särilvik, Bo (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jürgen Westerstähl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Bateson, Gregory (1980) *Mind and Nature: A necessary unity*. London: Fontana.
- Bauhr, Monika og Esaiasson, Peter (under utgivelse) "Trust me! On the Nature of Ethos Argumentation", i Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne (red.) *Instead of the Ideal Debate. Doing Politics and Doing Gender in Nordic Political Campaign Discourse*. Århus: Århus universitetsforlag.
- Bergqvist, Christina, Borchorst, Annette, Christensen, Ann-Dorte, Ramstedt-Silèn, Viveca, Raaum, Nina C., Styrkårsdóttir, Audur (1999) *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bomann-Larsen, Tor (1989) *Den Perfekte Politiker*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Borchgrevink, Tordis (1994) "Høydeskrekk", s. 97–122 i Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.) *Høydeskrekk. Kvinner og Offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Borchorst, Anette (1996) "Only A Question of Time?", s. 147–149 i NORA, vol. 4 nr. 2.
- Bourdieu, Pierre (1991) *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1996) *Sur la télévision. Suivi de Lemprise du journalisme*. Paris: LIBER éditions.
- Broch, Ingvild, Bull, Tove og Swan, Toril (1995) "Language and gender research in the Nordic countries – the state of the art", s. 51–61 i Broch, Ingvild, Bull, Tove og Swan, Toril (red.) *Nordlyd. Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics*, nr. 23.
- Bull, Tove (1992) "Kor står – og kor går – språk-og-kjønnforskninga?" i Gunnarsson, Britt-Louise og Liberg, Caroline (red.) *Språk, språkbruk och kön*. Rapport från ASLA: nordiska symposium, Uppsala, 7.–9. november 1991.
- Corcoran, Paul (1990) "Language and Politics", i Swanson, David og Nimmo, Dan (red.) *New Directions in Political Communication*. Newbury Park, CA: Sage.

- Eduards, Maud L. (1991) "The Swedish Gender Model: Productivity, Pragmatism and Paternalism", s. 166–181 i *West European politics*, vol. 14 nr. 3.
- Eide, Martin (1991) *Medievalkamp*. Oslo: Tano A.S.
- Einarsson, Jan (1979) "Två roller söker sina egenskaper", s. 3–17 i FUMS-rapport nr. 75, Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Esaiasson, Peter (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Esaiasson, Peter (1996) "Käbblar politikerna? Om skryt, attacker och bortförklaringar i partiernas valbudskap", i Rothstein, Bo och Särilvik, Bo (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till Jürgen Westerståhl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Esaiasson, Peter og Moring, Tom (1993) "Professionella hökar och duvor. Manliga och kvinnliga journalister frågar ut politiker", s. 3–14 i *Nordicom-Information*, vol. 15 nr. 1.
- Esping-Andersen, Gösta (1985) *Politics Against Markets*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fairclough, Norman (1995) *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fishman, Pamela (1983) "Interaction: The work women do", s. 89–102 i Thorne, Barry, Kramarae, Cheris og Henley, Nancy (red.) *Language, Gender, and Society*. Rowley, MA: Newbury House.
- Fiske, John (1987) *Television Culture*. London: Routledge.
- Gomard, Kirsten (1993) "Kvindelige politikere i dansk TV. Arbejdsvilkår og kommunikationsstrategier", s. 98–113 i Krogstad, Anne og de Vibe, Astrid (red.) *Offentlighed og kjønnteori*. ISF-rapport 4. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Gomard, Kirsten (1996) "Sprog, kommunikation og køn – med Århus Byråd som eksempel", s. 5–17 i *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 2.
- Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne (red.) (under utgivelse) *Instead of the Ideal Debate. Doing Politics and Doing Gender in Nordic Political Campaign Discourse*. Århus: Århus universitetsforlag.
- Gomard, Kirsten (under utgivelse) "Negotiating Competence and Gender: an Analysis of Televised political Debates in Denmark", i Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne (red.) *Instead of the Ideal Debate. Doing Politics and Doing Gender in Nordic Political Campaign Discourse*. Århus: Århus universitetsforlag.
- Goffman, Erving (1967) *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Pantheon Books.
- Gullestad, Marianne (1989) "Small Facts and Large Issues: The Anthropology of Contemporary Scandinavian Society", s. 71–93 i *Annual Review of Anthropology*, vol. 18.
- Gullestad, Marianne (1997) "Fra hjem til hus. Politiske symboler: Det underforståtte like viktig som det som sies rett ut". Innlegg i *Dagbladet*, 22.4.97.
- Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (1994) "Kvinner som vil", s. 11–28 i Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.) *Høydeskrekk. Kvinner og Offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Howell, Signe og Melhuus, Marit (1993) *Fjern og nær. Sosialantropologiske perspektiver på verdens samfunn og kulturer*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Håkansson, Nicklas (1995) "Översikter och meddelanden. Bildligt talat. Metaforer och bildspråk i svenska partiledardebatter 1932–1991", s. 185–199 i *Statsvetenskaplig Tidsskrift*, vol. 98 nr. 2.

- Håkansson, Nicklas (under utgivelse) "Argumentative and Symbolic Discourse in Nordic Election Debates", i Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne (red.) *Instead of the Ideal Debate. Doing Politics and Doing Gender in Nordic Political Campaign Discourse*. Århus: Århus universitetsforlag.
- Johansen, Arild Eide (1998) *Politikk, språk, arena. Identitetskonstruksjon og argumentasjon i kriminalpolitisk debatt*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Jørgensen, Charlotte, Kock, Christian og Rørbeck, Lone (1994) *Retorik der flytter stemmer. Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. København: Gyldendal.
- Karvonen, Lauri og Selle, Per (red.) (1995) *Women in Nordic Politics. Closing the Gap*. Aldershot: Dartmouth.
- Karvonen, Lauri, Djupsund, Göran og Carlson, Tom (1995) "Political language", i Karvonen, Lauri og Selle, Per (red.) *Women in Nordic Politics. Closing the Gap*. Aldershot: Dartmouth.
- Kristeva, Julia (1990) "Women's Time", i Moi, Toril (red.) *The Kristeva Reader*. Oversatt av Alice Jardine og Harry Blake. Oxford: Blackwell.
- Krogstad, Anne (1994) "Kampen om ordet: Kvinner og menn i politisk valgkampdebatt", s. 163–206 i Hagemann, Gro og Krogstad, Anne (red.) *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Krogstad, Anne (1999) *Image i politikken. Visuelle og retoriske virkemidler*. Oslo: Pax Forlag.
- Krogstad, Anne og Gomard, Kirsten (red.) (under utgivelse) "A Debate on the Debates", i Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne (red.) *Instead of the Ideal Debate. Doing Politics and Doing Gender in Nordic Political Campaign Discourse*. Århus: Århus universitetsforlag.
- Matland, Richard (1995) "Kjønnstereotype forestillinger om politikere: en eksperimentell studie av likestilling i Norge", i Raaum, Nina C. (red.) *Kjønn og politikk*. Oslo: Tano.
- Nylund, Mats (1997) "Questions, statements and power. Some considerations on the journalist role in broadcast talk", i Koivisto, Juha og Lauk, Epp (red.) *Journalism at the crossroads: perspectives on research*. Tartu, Estonia: Tartu University Press.
- Nylund, Mats (under utgivelse) "Projecting Unity: Strategic Uses of We in Televised Debates", i Gomard, Kirsten og Krogstad, Anne (red.) *Instead of the Ideal Debate. Doing Politics and Doing Gender in Nordic Political Campaign Discourse*. Århus: Århus universitetsforlag.
- Paine, Robert (red.) (1981) *Politically Speaking. Cross-Cultural Studies of Rhetoric*. Philadelphia: Institute for the Studies of Human Issues.
- Pedersen, Inge Lise (1992) "Kvindelig og/eller offentlig sprog?" i Gunnarsson, Britt-Louise og Liberg, Caroline (red.) *Språk, språkbruk och kön*. Rapport från ASLA:s nordiska symposium, Uppsala, 7.–9. november 1991.
- Pedersen, Inge Lise (1995) "Kvindelig og kvindesprog, som ung pige, hustru og moder, arbejdskamerat og erhvervsmønstre", s. 101–112 i Broch, Ingvild, Bull, Tove, Swan, Toril (red.) *Nordlyd. Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics*, nr. 23.
- Raaum, Nina C. (red.) (1995) *Kjønn og politikk*. Oslo: Tano.
- Rudie, Ingrid (red.) (1984) *Myk start – hard landing. Kvinners levemåte og livsløp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sainsbury, Diane (1988) "The Scandinavian Model and Women's Interests: The Issue of Universalism and Corporatism", s. 337–346 i *Scandinavian Political Studies*, nr. 1.

- Skjeie, Hege (1993) "Når statsråder står skolerett. Sideblikk på 'Regjeringens karakterbok'", s. 5–17 i *Nytt om kvinneforskning*, nr. 4.
- Strand, Hans (1996) *Att (S) vara eller inte (S) vara? Socialdemokratiska och andra partiledares språkliga strategier i TV-sända valutfrågningar mellan 1964 och 1991*. Uppsala: Arbetarrörelsen och språket 1994:2.
- Søndergaard, Dorte Marie (1994) "Køn i formidlingsproces mellem kultur og individ. Nogle analytiske greb", s. 47–68 i *Psyke & Logos*, vol. 15.
- Tannen, Deborah (1991) *You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Thelander, Kerstin (1986) *Politikerspråk i Könsperspektiv*. Malmö: Liber Förlag.
- Vierikko, Esko (1974) *Parlamenttikielen sanasto-ja lauserakenteesta*. Upublicert Licentiate Thesis, University of Oulu.
- Westö, Kjell (1994) "Stränghetens retorik", s. 29–33 i *Nya Argus*, vol. 87 nr. 2.